
УДК 811.161.2'374.822

Лариса Мовчун

Інститут української мови НАН України, м. Київ

ДОДАТКОВИЙ ТОМ «СЛОВНИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ» В 11 ТОМАХ: ДОСВІД І ПРОБЛЕМИ УКЛАДАННЯ

Статтю присвячено питанням історії та принципів укладання Додатка до академічного тлумачного «Словника української мови». Увагу зосереджено на поданні статей з новим наповненням у порівнянні з аналогічним досвідом слов'янської лексикографії. Доведено важливість ілюстративного матеріалу. Проаналізовано деякі проблеми лексикографічної роботи та показано шляхи їх подолання.

Ключові слова: лексикографія, словник, додаток.

Лексикографія — одна з небагатьох галузей, яка дає науковцям інструмент для найповнішої і найточнішої фіксації фактів духовної культури народу, проте не кожен словник сам стає подією в культурному житті суспільства. Майже півстоліття минуло відтоді, як вийшов друком перший том академічного «Словника української мови» в 11 томах (СУМ), але ця епохальна для другої половини ХХ ст. праця є і, без сумніву, залишатиметься еталонною й авторитетною.

Наприкінці ХХ ст. — на початку нинішнього була опублікована низка академічних видань, укладених співробітниками відділу лексикології та лексикографії: однотомний тлумачний словник (СУМ-1) і Російсько-український словник в одному томі та в чотирьох томах (РУС, РУС-4), Словник синонімів української мови в 2-х томах (ССУМ), Фразеологічний словник української мови в 2-х томах і однотомний Словник фразеологізмів української мови (ФСУМ, СФУМ). Світ побачило кілька компактних видань тлумачного словника за редакцією В. Бусла (ВТС),

© Л.В. МОВЧУН, 2018

розпочато видання 20-томного словника (СУМ-20). Активно розвивається українська неографія, представлена словниками Д. Мазурик (НУЛ), А. Нелюби (ЛСІ), Л. Туровської й Л. Василькової (НСЗ), В. Балог, Н. Лозової, Л. Тищенко, О. Тищенко (НАСЗ), Є. Карпіловської, Л. Кислюк, Н. Клименко, В. Критської, Т. Пуздиревої, Ю. Романюк (АРСУН). Кожна з праць виконувала своє завдання, фіксує й описує українську лексику в різних аспектах.

Після виходу 11-томного «Словника української мови» почалася робота над новою академічною працею. Проект запропонував керівник відділу лексикології і лексикографії, доктор філологічних наук О. Тараненко [1], проте на заваді стало кілька вагомих причин. По-перше, внутрішнє кадрове забезпечення групи не дозволило одночасно працювати над кількома великими словниками, по-друге, фінансове і кадрове забезпечення Лексичної картотеки перешкоджало розгортанню роботи над її поповненням і, по-третє, існувала нагальна потреба в повноцінному додатковому томі до «Словника української мови» в 11 томах. У 1997 р. Вчена рада Інституту ухвалила рішення тимчасово припинити роботу над багатотомним «Новим словником української мови» і розгорнути роботу над створенням значно меншого за обсягом словника під робочою назвою «Словник української мови, т. 12». Власне, потреба в додатку виникла вже під час підготовки СУМа, який виходив протягом 1970 — 1980-х років. Цей додаток знайшов своє місце на останніх сторінках 11-го тому. Він містив слова на літери А — П: лексику іншомовного походження, деривати зафіксованих в основному реєстрі одиниць та деякі пропущені на своєму місці лексеми. Пропуски спричинила специфіка тогочасної лексикографічної роботи, яка ґрунтувалася на основній джерельній базі — Лексичній картотеці, що вже тоді нараховувала близько 4 млн. карток (ілюстрацій із оригінальних і перекладних художніх творів, а також публіцистичних, наукових, офіційно-ділових, епістолярних, мемуарних текстів). Кожне видання затверджувала картотечна рада і розкреслювали науковці, самі ж картки виготовляли науково-допоміжні працівники на друкарських машинках або й розписували вручну. Таким чином, якась частина лексичного матеріалу могла потрапити до укладача тоді, коли його том уже був опублікований; важливість же пропущеного реєстрового слова зумовлювала необхідність його фіксації в академічному словнику. Функцію швидкого реагування і заповнення деяких лакун якраз і було покладено на той невеликий додаток, що був уміщений в 11-му томі.

Слов'янська лексикографія має певний досвід укладання додатків до великих праць. Таке доповнення мав «Słownik języka polskiego» (SJP) — у форматі окремого одинадцятого тому, що містив близько 6 тис. нових слів, а також окрему передмову і нові списки джерел та ремарок. З-поміж доповнених лексиконів можна згадати і «Большой англо-русский словарь» за редакцією І. Гальперіна (БАРС), 4-те видання якого містить додаток (близько 12 тис. слів на А — Z) зі своєю передмовою, інструкцією

для користувача й списком умовних скорочень. Добираючи реєстрові одиниці для додатка, «автори керувалися, в основному, двома взаємозумовленими принципами: а) актуальністю одиниці і б) її відносною стійкістю» (БАРС 2: 926).

Динамізм лексичної системи будь-якої мови виявляється не лише в постійному продукуванні нових одиниць, а й у перманентному розвитку значень. Отже, перед укладачами додатка до вже опублікованого словника стоїть завдання показати динаміку семантичної структури слова, не повторюючи вже подані значення. Такий підхід до лексикографування одиниць з основного реєстру застосували автори додатка до БАРСа. Семантична структура окремих слів була представлена так би мовити аналітично: основні значення залишалися в основному корпусі словника, нові значення були зафіксовані в додатку.

Схожий підхід був застосований і в праці, підготовленій до друку працівниками відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАНУ, — додатку до 11-томного академічного СУМа «Словник української мови. Додатковий том». Слова з основного реєстру ми позначили астериском над словом, а за допомогою наскрізної нумерації показали місце нового значення. Так, до двох значень слова *коктейль*, поданого в СУМі, було додано ще кілька значень, пор.:

КОКТЕЙЛЬ, ю, ч. 1. Напій, що становить суміш коньяку, лікеру та вин, іноді з цукром, прянощами тощо. *Раз на тиждень Софрон ішов у салон, щоб пограти у кості та пропустити склянку коктейлю* (Рибак, Час..., 1960, 86).

2. Напій, приготований із суміші молока з сиропом і морозивом, кави з морозивом і т. ін. *Молочний коктейль; Кавовий коктейль* (СУМ 4: 216).

КОКТЕЙЛЬ*, -ю, ч. 3. *перен.* Ділова або дружня зустріч, під час якої п'ють коктейлі. *А ось я — дама на коктейлі у вечірній маленькій чорній сукні, без рукавів, декольтована і до біса елегантна* (Леся Степовичка, Шлюб із кухлем..., 2007, 32).

4. *перен.* Про те, що поєднує в собі що-н. різне, різнорідне. *Важка образа на світ, на Любу, на самого себе некла мені горло, на неї накочувалася інша хвиля — гніву, й творили такий коктейль, що від нього можна було похлинутися* (Ю. Мушкетик, Обвал, 1985, 55); *За свідченням спеціалістів, концентрація шкідливих речовин тут [у Ялті] уже в кілька разів перевищує гранично допустиму норму. Такий повітряний коктейль здатний лікувати хіба що гострий похмільний синдром* (Перець, 1989, № 24, 6).

△ **Коктейль Молотова** — пляшка з якою-н. запалювальною сумішшю. *У будівлю телеканалу кинули «коктейль Молотова»* (Вис. Зам., 26.07.2014).

5. *мед.* Особливим чином приготовлений лікувальний напій або рідкий лікарський препарат, що містить кілька компонентів. *Кисневий коктейль* (Додатковий том).

В окремих випадках виникала потреба подавати слово з основного реєстру з повністю оновленим тлумаченням.

АЛГОРИТМ, *у, ч.* Система правил виконання обчислювального процесу, що приводить до розв'язання певного класу задач після скінченного числа операцій. *Для того, щоб розв'язати будь-яку задачу, треба керуватися цілою системою правил — алгоритмом* (Наука..., 5, 1960, 18) (СУМ 1: 32 — 33).

АЛГОРИТМ, *-у, ч.* Система правил виконання обчислювального процесу, що приводить до розв'язання певного класу задач після скінченного числа операцій. *Обчислювальний алгоритм; Алгоритм планування* (ВТС: 21).

АЛГОРИТМ*, *-у, ч.* 1. *інформ.* Настановча послідовність операцій, оформлена у вигляді програми для комп'ютера. *За алгоритмом з допомогою мови, яку розуміє машина, створюється програма, що пропускається через ЕОМ* (НіС, 1985, № 7, 15).

2. *перен.* Узагальнена схема якої-н. діяльності, сукупність послідовних кроків, що ведуть до бажаного результату. *Релігійний світогляд, виходячи з ідеї особистого спасіння, розробляє для віруючого цілий комплекс ідей і норм, зокрема й алгоритмів суспільно орієнтованої поведінки, які відповідають інтересам усього людства* (ЛіС, 1990, № 4, 5).

Повного оновлення тлумачної частини потребували статті із заголовними лексемами, значення яких було переосмислене у зв'язку з розвитком науки, техніки, у цілому знань про світ, а також під впливом культурних і політичних змін, яких зазнав український соціум. Яскравий приклад — осягнення поняття «Бог», а отже, і тлумачення відповідної лексеми.

БОГ, *рідко БІГ*, бо́га, *ч.* У релігійних віруваннях — уявна надприродна істота, що нібито створила світ і керує ним та вчинками людей. *Була б сестра, і був би брат, А то.. нема тепер нічого, Ні бога навіть, ні півбога* (Шевч., II, 1953, 364); *Ах, скільки радості, коли ти любиш землю, Нема у ній ні ангелів, ні бога, ані семи небес. А є лиш радість і горіння, сукупна праця і хвала* (Тич., I, 1957, 115); *Не ждїть рятунку ні від кого: Ні від богів, ні від царів, Позбудеться ярма тяжкого Сама сім'я пролетарів* (Сто пісень..., 1946, 7); **Образно. — Жіноча врода — бог мій* (Мирний, IV, 1955, 127); // *чого, перен.* Найбільший умілець у чомусь, наймогутніший володар чого-небудь. — *Ми повинні за всяку ціну наздогнати богів золота [банкїрів], інакше станемо.. їхніми титулованими офіціантами* (Стельмах, Хліб..., 1959, 44) (СУМ 1: 207).

У Додатковому томі:

БОГ* *і рідко БІГ*, бо́га, *ч.* 1. *(Б велике).* У християнстві — творець Всесвіту, всього сущого; вищий розум, який керує світом. *«Я Бог Аврамів, і Бог Ісаїв, і Бог Яковів; Бог не є Богом мертвих, а живих»* (Біблія, Новий Заповіт, 1988, 1218); *У «дереві життя» кабалїстів схематично зображено повний замкнений і організований простір.. як десять взаємопов'язаних еманцій Бога-Творця* (Людина і Світ, 1990, № 9, 54). || У православ'ї

— триєдина верховна сутність (Отець, Син і Дух Святий). *І закричав гучним голосом, кажучи: «Що до мене Тобі, Ісусе, Сину Бога Всевишнього?»* (Біблія, Новий Заповіт, 1988, 1238); — *Ні, — сказав.. Палій. — Милосердний Бог сподобив мене і своєї благості* (Д. Мордовець, Сагайдачний, 1966, 22); *У цих великих відкриттях і досягненнях людині допомагають і сприяють ті виключні дарування і властивості її душі, якими Бог наділив її* (Православний вісник, 1998, № 3 — 4, 47); *Чоловік стріляє, а Біг кулі носить* (Номис, № 83). | Як прикладка. *На моїй душі таке тихе, таке світле й прозоре озерце, що я відчуваю себе Господом-Богом* (М. Хвильовий, Сині етюди, 1989, 211).

2. У багатобожжі — одна з надприродних сил (істот), яка керує певною стихією, відповідає за окрему сферу життя і т. ін. *В се врем'я в рай боги зібрались к Зевесу в гості на обід* (І. Котляревський. — Грінч., т. 1); *Завіса! Все, товариші боги! Мені не смішно. В мене змерзли губи* (М. Вінграновський, Вибр. тв., 1986, 30); *Китайці вірили, що річковий бог Хопей, чи Білий Дракон, — могутній володар вод* (Незвичайне..., 1976, 125). | Образно. *Той Бог птахів, і провесни, і хмар, і молоді зелені шумкої.. відтеплів серцем, поголубів, посивів з голубами й розтав між них* (В. Стус, Поезії, 1990, 106).

3. *перев. у мн.* Живописне і т. ін. зображення творця Всесвіту або святих; ікона, образ. *Поцілувала на божнику бога* (Г. Барвінок. — Грінч., т. 1); *Тільки Трохим у своєму кутку «під богами» та ті, що спали або так собі лежали на обгорнутому напіввітному полу, не рухались і не звертали на його [діда] уваги* (В. Винниченко, Краса і сила, 1989, 249); *Дячок сидів біля богів і їв яблука* (М. Хвильовий, Сині етюди, 1989).

4. *перен.* Про людину, яка має владу над іншими людьми, над світом. *Ворушилися на обгороджених колючими дротами площах мільйони безкрилих комах, ..так і не донісши до кремлівського бога ані надій своїх, ні свого розпачу, ні навіть прокляття* (А. Дімаров, В тіні Сталіна, 1990, 109); *Ньютон, вимовляючи слово БОГ, мав потребу схилити капелюха. Сучасним «дослідникам світових таємниць» це не потрібно: вони «самі — боги»...* (Людина і світ, 1990, № 9, 15). || Людина, яка досягла найвищої майстерності в чому-н.; майстер своєї справи. *Німець Шютце, який помер на початку ХХ століття, своєрідний «бог поліглотів», знав аж... 270 мов!* (НіС, 1990, № 11, 87). || Про предмет поклоніння, захоплення; кумир. Раніше той, хто йшов на «стон айленді» [у модному одязі компанії «Stone Island»], у наших колах вважався царем і богом (Футбол, 17.09.2017). || Сила природи, явище життя, предмет, якому поклоняються. — *Любий мій, сьогоднішній день у вашім житті знаменитий. Ви причастилися великому богові на ймення життя* (В. Дрозд, Подих чудесного, 1988, 254); *Вони вірять тільки в одного бога — мистецтво* (М. Слабошпицький, Марія Башкирцева, 1987, 65).

5. *тільки кл., з означ. і без.* Вигук, який ужив. для вираження здивування, радості, страждання і т. ін. *А Боже, Юрку, натягни на кисіль шкурку!* (Номис, № 10050); *І раптом — Боже! — після того чаду і тарпати, рівної нулю, — я чую дощ* (Л. Костенко, Вибране, 1989, 44); *Боже мій, до чого ми дожили! Який-небудь шпінгалет і... з такими претензіями* (М. Хвильовий,

Сині етюди, 1989, 352); *О Боже праведний, важка добука — сліпорожденним розумом збагнуть: ти в цьому світі — лиш кавалок муки* (В. Стус, *Поезії*, 1990, 38) (Додатковий том).

Важливо брати до уваги, що 11-томний «Словник української мови» і «Додатковий том» — цілісна праця, саме тому в тлумаченні укладачі додатка повсякчас спираються і покликаються на основний корпус словника. Так, у «Додатковому томі» тлумачення віддієслівних іменників *бабахання* і *бабахання* ґрунтується на дієсловах *бабахати* і *бабахкати*, поданих у СУМі:

БАБАХАННЯ, -я, с., розм. Дія за знач. **бабахати**. *Родик під бабахання корків шампанського та пугукання натовпу випиває шклянку води* (О. Ульяненко, *Вогненне око*, 1999, 124); **БАБАХКАННЯ**, -я, с., розм. Дія за знач. **бабахкати**. — *Що ти городиш, Авер'янов?! — заревів Захарович, змітаючи зі столу листки з підказками і шматки пластику, що розліталися під час істеричного бабахання трубкою по апарату. Чоловік не усвідомлював, що досі стискає в руці слухавку* (М. Кідрук, *Жорстоке небо*, 2014, 167) (Додатковий том).

Додаток поповнює словотвірні гнізда, уже засвідчені одинадцяти-томником. У СУМі є *антик*, *антиквар*, *антикварій*, *антикварний*; «Додатковий том» подає *антикваріат*; у СУМі — *аранжування*, *аранжувати*, у «Додатковому томі» додано *аранжувальник*; гніздо з коренем *-атом-* (*атомізм*, *атомістика*, *атомістичний*, *атомний*, *атомник*, *атомохід*) поповнене лексемами *атомарний*, *атоміст*, *атомність*. Додатковий том показує активність окремих компонентів слова — як тих, що вже прижилися в мові, так і нових: префікса **анти-** (*антибільшовизм*, *антибільшовицький*, *антибіоз*, *антивірус*, *антиген*, *антигенний*, *антигерой*, *антидемпінговий*, *антидепресанти*, *антидоти*, *антидромний*, *антикоагулянт*, *антиконституційний*, *антикорозійний*, *антикризовий*, *антимікробний*, *антимонопольний*, *антиоксиданти*, *антирабічний*, *антиреалізм*, *антиречовина*, *антироман*, *антисанітарія*, *антисвіт*, *антисканерний*, *антисклеротичний*, *антисоціальний*, *антиспазматичний*, *антистатик*, *антистатичний*, *антистресовий*, *антитерористичний*, *антитоксинний*, *анти-тоталітарний*, *антиукраїнський*, *антиурядовий*, *антиутопія*, *антифриз*, *антифрикційний*, *антициклональний*, *античастинки*, *антишумовий*, *антиядерний*), основ **веб-** (*веббраузер*, *вебмайстер*, *вебнавігатор*, *вебрайтер*, *вебресурс*, *вебсайт*, *вебсервер*, *вебсторінка*); **євро-** (*євробанк*, *євробачення*, *євровалюти*, *єврогрупа*, *євродепозити*, *євродолари*, *єврокард*, *єврокредити*, *євролінія*, *євроноти*, *єврооблігація*, *євроракети*, *євроремонт*, *євроринок*, *євростратегічний*, *єврочек*); суфікса **-істик(а)** на позначення комплексної науки (*африканістика*, *балканістика*, *богемістика*, *болгарістика*, *візантиністика*, *глобалістика*, *індіаністика*, *ісламістика*, *іспаністика*, *литуаністика*, *юдаїстика*, *японістика*) тощо.

Додатковий том засвідчує утвердження норм сучасної української літературної мови. Наприклад, у ньому представлений широкий спектр прикметників із суфіксом **-льн(ий)**, що в сьогоденній мовній практиці

витісняють прикметники дієприкметникового походження на **-уч(ий) / -юч(ий)**: *амортизувальний, багатообіцяльний, болетамувальний, вакуумувальний, варіювальний, вибілювальний, випереджальний, випинальний, вирізняльний, вібрувальний, відмотувальний, відображувальний, відсвіжувальний, газоперекачувальний, загартовувальний, заморожувальний, запам'ятовувальний, запрошувальний, зріджувальний, осаджувальний, пікірувальний, повітроохолоджувальний* і т. ін.

Перед «Додатковим томом» стояло таке ж завдання, як і перед СУМом, — зафіксувати сучасну українську лексику (активну і найуживанішу пасивну) від І. Котляревського до нашого часу, дати їй нормативну, функціонально-стильову, емоційно-експресивну й часову характеристику та витлумачити її. Поряд із нейтральною лексикою додаток фіксує марковані одиниці, притаманні розмовному, просторічному і жаргонному мовленню, причому розмовні елементи, порівняно із просторічними і жаргонними, представлені значно ширше.

БАБЕ́НЦЯ, -ї, ж., розм., зневажл. Висока й товста або сердита, грізна, сварлива жінка. — *Завалить прима спектакль! — бідкався танцівник, який виконував партію джигіта. — Кам'яна бабенція! — поділив думку колеги соліст-візир* (А. Крижанівський, Томагавки і макогони, 1990, 352); **БАБУСЕ́НЦЯ**, -ї, ж., розм. Тс. **бабу́ся** (з відтінком фамільярності або зневаги). *Бабусенція третя: — Ох і смішило! Ох і чудило!.. Учора виступав на «Порошинці». Дак [так] ви знаєте, що він зробив?* (Перець, 1989, № 7, 15); **БА́БКИ**, -бок, мн., жарг. Гроші. *Коли суворі фінансисти «підбили всі бабки» і вже вкотре перелічили графи витрат і доходів, вперше цифрові вкладки звіту про діяльність правління за 1988 рік зазвучали музикою* (Роб. газ., 14.03.1989); *Заробляти бабки* (Додатковий том).

«Додатковий том» продовжує традицію СУМа щодо фіксації діалектизмів. Перш за все, на місце в реєстрі заслуговують лексеми, засвідчені в мові художньої літератури, як-от:

БА́ЙДУР, -а, ч., діал. Чоловік, який залицяється до багатьох жінок; бабій. *Він любив.. самого себе.. і дбав тільки про себе. Тинявся по всіх вулицях і сусідських селах, гуляв де попало і з ким попало, такий собі байда, байдур, гуляка* (В. Ілляшенко, Біла-біла гречка, 1978, 53); **БАКА́ІСТИЙ**, -а, -е, діал. З вибоїнами, ямами, калюжами. *Не ходи туди, бо там дно дуже бакаїсте; Там шлях дуже бакаїстий* (Грінч., т. 1); *По бакаїстій дорозі серединою села ходив туди й назад сліпий Атаманюк із головатим костуром у руці й викрикував своє: — Молітесь, людіє [люди], страшний суд іде!* (Р. Іванчук, Бо війна війною..., 1991, 100).

Додатковий том фіксує і тлумачить також стійкі сполучення слів, не засвідчені СУМом, причому в цій частині немає абсолютного дублювання матеріалу з уже опублікованих словників фразеологізмів.

«Додаток у певному сенсі є «лакмусовим папірцем» — перевіркою на стійкість словникової одиниці», — наголошують укладачі додатка до англо-російського словника (БАРС 2: 927). В. Дорошевський у передмові додатка словника польської мови зазначив, що «словник є не тільки мовним

ФО Зловити золоту рибку

СУМ	ФСУМ	Додатковий том
—	<p>Ловити рибку в чому, ірон. Мати користь, вигоду з чого-небудь; наживатися. <i>У військовому складі на Погоржельці за вироком військового суду було підвищено шість кицьок. Уявляю собі, як лукаво посміхалися тоді собі у вус усі ті, хто ловив рибку у тому військовому складі</i> (Переклад С. Масляка). Ловити золоту рибку. <i>Не в гордій самотності ловила Красникова свою «золоту рибку»</i> (3 газети) (ФСУМ: 352).</p> <p>Спіймати жар-птицю (золоту рибку). Стати везучим, досягти чогось значного. — <i>Вистійти проти біди, не даси себе придавити, от уже й твоє зверху, а наберешся сили, випростасишся, — дивись, і спіймаеш свою жар-птицю</i> (Л. Юхвід) (ФСУМ: 682).</p>	<p>Зловити [свою] золоту рибку — 1) досягнути бажаного результату, успіху, удачі в якій-н. справі. <i>Будь-яка політична нестабільність дає опозиціонерам шанс у каламутній воді зловити свою «золоту» рибку. Тобто шанс на дострокові вибори</i> (Вис. Зам., 25.10.2017); <i>Дерек Волкотт [письменник] зловив свою золоту рибку в океані поезії і залишив цьому світові, щоби вона виконувала бажання...</i> (І. Павлюк, Буквоїд, 13.04.2017); 2) вдало одружитися. — <i>А ви-те, Сяньку, вже виділи того старого лисого ропуха, що до панни Марії посватався? ..Діждався, зловив-таки свою золоту рибку. Йому б пані Ольга швидше підійшла, а він до її дочки молодюсінкої</i> (Н. Гуменюк, Танець білої тополі, 2016, 20); — <i>Юліян Цезаревич не був із тих, щоб не знав про одно і друге. Загніздився в Покутівці, зблизився до парохії, а що має бути гладкий, то закинув вудку і зловив золоту рибку-одиначку, спадкоємницю бабуні. Цезаревичі завжди були вбогі. При такій невістці, як Ева Захарій, Цезаревичі зможуть огритися</i> (О. Кобилянська, Апостол черні, 1994. — БУЛ, 20.10.2017).</p>

ФО Небесна канцелярія

СУМ	ФСУМ	Додатковий том
—	—	<p>Небесна канцелярія, жарт. — про надприродні сили. <i>У кишені шестийний наган. І що йому Бог Саваоф і вся небесна канцелярія? Звів нагана, бацнув раз, і дутий київський образ розсипався на скалки</i> (У. Самчук, Марія. — Укр. літ., 20.09.2016); <i>Кажуть, шлюби укладаються на небесах. Та даних небесної канцелярії в нашому розпорядженні немає. А статистика по країні — під рукою</i> (Людина і світ, 1989, № 10, 2).</p>

архівом, а й певною мірою мовою в потенційному стані» (SJP 11: VIII). Підготовлений в Інституті української мови НАНУ «Додатковий том» також укладався таким чином, щоб його реєстр якнайповніше відбивав потенційні можливості української мови, однак цей підхід не завжди себе виправдовує, адже мова не підпорядковується повністю чітким алгоритмам словотвору, її лексична система не вкладається в прокрустове ложе симетрії. Тому остання редакція «Додаткового тому» найбільшою мірою фіксує саме фактичний лексичний матеріал, залишаючи можливість укладачам у майбутньому простежити, чи наповняться потенційні чарунки реальним матеріалом і наскільки вони будуть ним наповнені. Так, 11-томний СУМ фіксує небагато дієслів із префіксосполукою **попо-**

Початково в реєстрі «Додаткового тому» було запропоновано близько 300 одиниць із префіксополовою **попо-**, значна частина яких не мала ілюстративного підтвердження. Немало таких утворень справді є абсолютно штучними конструктами, як-от: *попоакомпонувати, попоаплодувати, попоафішувати, попобезчинствувати, попоблагоденствувати, попоблаженствувати, попоблакитніти, попобланишувати, попоблефувати, попоблокувати, попобоготворити, попобойкотувати, попобоксовати, попобомбардувати* та ін. Натомість в остаточній редакції було введено узагальнювальну статтю («**ПОПО-**..., *преф., розм.* Ужив. у дієсловах зі значенням «робити що-н. багато разів або тривалий час»: **попоа́йкати, попоа́хати, попобазі́кати, попоспереча́тися** і т. ін.») і подано близько 50 дієслів, підтверджених паспортизованими ілюстраціями, напр.:

ПОПОГУПАТИ, -аю, -аеш, *док., розм.* Гупати тривалий час, довго або часто; добре погупати. *Пишов у науку до Феї — вивчаю західноєвропейські танці. Прекрасно! З ранку до вечора попогупаю — не треба й апетитних капель* (О. Ковінька, Подорож до Ворскли, 1975, 131).

ПОПОХАРЧУВАТИСЯ, -юся, -уєшся, *док., чим і без дод., розм.* Харчуватися, похарчуватися довго, тривалий час чим-н. — *Вивезіть лишень свою Каралаєву в степ та посадіть її хоч на місяць на ожеред сіна, ..то й минеться те лихо од нервів. Нехай би з місяць попохарчувалась одним повітрям, ..то, може б, не вередувала так* (І. Нечуй-Левицький, Збір. тв., 1966, т. 6, 78 — 79).

Ілюстрація відіграє надзвичайно важливу роль у тлумаченні. Вона не просто ілюструє значення чи його відтінок, а й іноді доповнює саме тлумачення. Традицію давати точну паспортизацію, закладену в 11-томнику, продовжено і в «Додатковому томі», адже ілюстративний матеріал нерідко вказує на приблизний час активного входження тієї чи тієї лексеми в мову або період актуалізації її значення.

Наприклад, іменник *амброзія* поданий у СУМі як моносемічне слово: **АМБРО́ЗІЯ, АМВРО́СІЯ** «у давньогрецькій міфології — ароматна їжа богів, що нібито надавала їм вічної юності, краси й безсмертя» (СУМ 1: 38).

Такий лексикографічний опис семантики був достатнім для мовця 70-х років ХХ ст., попри те, що цим словом позначають небезпечний бур'ян, який з 20-х років минулого століття росте на території України. Зміни в екосистемі, наслідки яких стали відчутними в ХХІ ст., актуалізували для носіїв української мови друге, термінологічне значення. Додатковий том не лише фіксує його, а й за допомогою паспортизованої ілюстрації засвідчує приблизний час актуалізації.

АМБРО́ЗІЯ*, -ї, *ж. 2. бот.* Трав'яниста рослина родини складноцвітих із дрібними квітками; поширена перев. у Північній Америці, у Європі є бур'яном. *Природна степова і лучна рослинність стійко тримається проти занесених з Америки бур'янів — амброзії полинолистої та інших, вона захищає наші поля від колорадського жука, довгоносиків та інших шкідників* (НіК, 1986, вип. 20, 219).

Як уже було зазначено, основне джерело ілюстративного матеріалу СУМа і «Додаткового тому» — Лексична картотека Інституту української мови. Відомо, що на зламі століть картотечна справа пішла на спад, тож перед укладачами гостро постало питання вибору нових джерел. На допомогу прийшов електронний ресурс: сайти «Буквоїд», численні бібліотеки українських текстів у мережі Інтернет, електронні версії періодичних видань. Укладачі активно послуговувалися корпусом українських текстів на лінгвістичному порталі *mova.info*, який створили співробітники лабораторії комп'ютерної лінгвістики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка під керівництвом д. філол. н. Н. Дарчук, користувалися базою контекстів уживання лексико-словотвірних інновацій, що створена співробітниками відділу структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАНУ під керівництвом д. філол. н., проф. Є. Карпіловської.

Проблеми, які відчули укладачі, зумовлені були й процесом зміни поколінь у лексикографії та браком належного кадрового забезпечення. Роботу над «Додатковим томом» починали досвідчені лексикографи В. Білоноженко, В. Фридрак, Г. Горюшина, Н. Неровня, Т. Федоренко, представники середнього покоління І. Гнатюк, З. Козирева, Н. Лозова, Л. Мовчун, І. Самойлова, О. Тищенко, Т. Цимбалюк-Скопненко. Старше покоління відійшло від лексикографічної роботи, натомість до роботи долучилося молодше покоління — В. Балог, О. Боярчук, Л. Дідун.

Укладений додаток, завершуючи етап тлумачної лексикографії ХХ ст., дає старт роботі над новим словником української мови, що, безперечно, ґрунтуватиметься на осучасненій джерельній базі, формування якої вже розпочато в Інституті української мови НАНУ, а врахування здобутків і шляхів подолання проблем, що виникали перед укладачами «Додаткового тому», посприє вдосконаленню подальшої словникарської роботи.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- АРСУН — Карпіловська Є., Кислюк Л., Клименко Н., Критська В., Пуздирева Т., Романюк Ю. Активні ресурси сучасної української номінації: Ідеографічний словник нової лексики. Київ, 2013. 416 с.
- БАРС — Большой англо-русский словарь: в 2-х томах. Москва, 1987.
- ВТС — Великий тлумачний словник сучасної української мови. Уклад. В. Бусел. Київ — Ірпінь, 2007. 1736 с.
- ЛСІ — Нелюба А., Нелюба С. Лексико-словотвірні інновації. 2004 — 2006: словник. Харків, 2007. 143 с.; Коротич К., Лук'яненко С., Нелюба А., Нелюба С., Трифонов Р. Лексико-словотвірні інновації (2007): словник. Харків, 2009. 176 с.; Нелюба А. Лексико-словотвірні інновації (2008 — 2009): словник. Харків, 2010. 116 с. та ін.
- НАСЗ — Нові й актуалізовані слова та значення: словникові матеріали (2002 — 2010). Київ, 2010. 280 с.
- НСЗ — Туровська Л.В., Василькова Л.М. Нові слова та значення: словник. Київ, 2008. 270 с.
- НУЛ — Мазурик Д. Нове в українській лексиці: словник-довідник. Львів, 2002. 130 с.
- РУС — Анніна І.О., Горюшина Г.Н., Гнатюк І.С. та ін. Російсько-український словник. Київ, 2003. 1424 с.

- РУС-4 — Гнатюк І.С., Головащук С.І., Жайворонок В.В. та ін. Російсько-український словник: у 4 т. Київ, 2011 — 2014.
- ССУМ — Бурячок А.А., Гнатюк Г.М., Горюшина Г.Н. та ін. Словник синонімів української мови: в 2 т. Київ, 1999 — 2000.
- СУМ — Словник української мови: в 11 т. Київ, 1970 — 1980.
- СУМ-1 — Словник української мови. Кер. В.В. Німчук. Київ, 2016. 1320 с.
- СУМ-20 — Словник української мови: у 20 т. Київ, 2010 — .
- СФУМ — Словник фразеологізмів української мови. Уклад.: В.М. Білоноженко та ін. Київ, 2008. 1104 с.
- ФСУМ — Білоноженко В.М., Винник В.О., Гнатюк І.С. та ін. Фразеологічний словник української мови: у 2 книгах. Київ, 1993. 980 с.
- SJP — Słownik języka polskiego. T. 1 — 10. Red. W. Doroszewski. Warszawa, 1958 — 1968; Słownik języka polskiego. T. 11. Suplement A — Ż. Red. W. Doroszewski. Warszawa, 1969. 564 s.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тараненко О. Новий словник української мови: концепція і принципи укладання. Київ — Кам'янець-Подільський, 1996. 172 с.

LEGEND

- АРСУН — Karpilovskaya, Ye., Kislyuk, L., Klymenko, N., Kritsa, V., Pusdireva, T., Roman-yuk, Yu. (2013). Active Resources of the Modern Ukrainian Nomination: The Idiographic Dictionary of the New Vocabulary. Kyiv (in Ukr.)
- БАРС — Large English-Russian Dictionary: in 2 vol. (1987). Moscow (in Russ.)
- ВТС — Great Explanatory Dictionary of Modern Ukrainian Language. (2007). Structure and Heads Ed. V., Bousel. Kyiv — Irpin (in Ukr.)
- ЛСІ — Nelyuba A., Nelyuba S. Lexical-Word-Building Innovations. 2004 — 2006: Dictionary. Kharkiv, 2007; Korotich K., Lukyanenko S., Nelyuba A., Nelyuba S., Trifonov R. Lexical-word-building Innovations (2007): Dictionary. Kharkiv, 2009. 176 p.; Nelyuba A. Lexical-Word-Building Innovations (2008 — 2009): Dictionary. Kharkiv, 2010 (in Ukr.)
- НАСЗ — New and Updated Words and Meanings: Dictionary Materials (2002 — 2010). Kyiv, 2010 (in Ukr.)
- НСЗ — Turovskaya, L.V., Vasilkova, L.M. (2008). New Words and Meanings: Dictionary. Kyiv (in Ukr.)
- НУЛ — Mazurik, D. (2002). New in the Ukrainian Vocabulary: Dictionary-Directory. Lviv (in Ukr.)
- РУС — Annina, I.O., Goryushina, G.N., Gnatyuk, I.S. etc. (2003). Russian-Ukrainian Dictionary. Kyiv (in Ukr.)
- РУС-4 — Gnatyuk, I.S., Golovashchuk, S.I., Zhayvoronok, V.V. etc. Russian-Ukrainian Dictionary: 4 Vol. Kyiv, 2011 — 2014 (in Ukr.)
- ССУМ — Buryachok, A.A., Gnatyuk, G.M., Goryushina, G.N. etc. Dictionary of Synonyms of the Ukrainian Language: 2 Vol. Kyiv, 1999 — 2000 (in Ukr.)
- СУМ — Ukrainian Language Dictionary: 11 vol. in Kyiv, 1970 — 1980.
- СУМ-1 — Dictionary of the Ukrainian Language. (2016). Corps, V.V., Nimchuk. Kyiv (in Ukr.)
- СУМ-20 — Dictionary of the Ukrainian language: 20 t. Kyiv, 2010 — .
- СФУМ — Dictionary of Phraseology of the Ukrainian Language. (2008). Structure: Bilonozhenko, V.M. and others. Kyiv (in Ukr.)
- ФСУМ — Bilonozhenko, V.M., Vinnik, V.O., Gnatyuk, I.S. etc. (1993). Phraseological Dictionary of the Ukrainian Language: in 2 books. Kyiv (in Ukr.)
- SJP — Słownik języka polskiego. T. 1 — 10. Red. W. Doroszewski. Warszawa, 1958 — 1968; Słownik języka polskiego. T. 11. Suplement A — Ż. Red. W. Doroszewski. Warszawa, 1969. 564 p. (In Polish)

REFERENCES

1. Taranenko, O. (1996). The New Dictionary of the Ukrainian Language: The Concept and Principles of Compiling. Kyiv — Kamenets-Podilsky (in Ukr.)

Статтю отримано 16.04.2018

Larysa Movchun

Institute of the Ukrainian Language of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

DICTIONARY OF THE UKRAINIAN LANGUAGE (SUPPLEMENT): EXPERIENCE AND PROBLEMS OF COMPILING

The article is devoted to the issues of history and principles of compiling of the Supplement of the «Dictionary of the Ukrainian Language» (1970 — 1980), which has been an authoritative and reference work for many decades. Analysis of experience in respect of supplements in Slavic lexicography has shown the need for major structural components: introduction, user instructions and lists of abbreviations.

One of the tasks posed by the lexicographers is the demonstration of the dynamics of the word semantic structure, not reiterating the already given information. In this connection the part of dictionary articles are formed analytically: the primary meanings are left in the main body of the dictionary, the new meanings are fixed in the Supplement. The words from the main registry are marked by asterisk, the place of the new meaning is shown by means of through numbering. Some entries, namely the words changed in connection with the development of science, technology, in general knowledge of the world, as well as under the influence of cultural and political changes in the Ukrainian society, are completely updated.

The article shows the role of quotations, which illustrate meanings, complement the explanations, and often indicate the approximate time of the active inclusion of lexeme in the language. Problems that arose before the compilers of the Supplement caused by the lack of staffing and technical support. It could be concluded that the Supplement, completing the stage of explanatory lexicography of the 20th century, gives rise to the work on a new Ukrainian language dictionary based on a modern sources, the formation of which has already begun at the Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences. Taking into account the achievements and ways to overcome the problems will help to improve further vocabulary work.

Keywords: *lexicography, dictionary, supplement.*